

Conservatisme in Nederland nader bekeken

A. Felling en J. Peters

Summary

The label 'conservative' ought to be used with some care. Within the concept of conservatism two basic attitudes should be distinguished, namely cultural and economic conservatism. These two are independent. Four types can be constructed. In the first place there are the full conservatives who are conservative in both aspects, the non-conservatives who are neither. There are also the cultural conservatives as well as the economic conservatives, who only score positively on one of the conservative attitudes.

Multidimensional unfolding shows that these four categories represent totally different forms of conservatism. That is why conservatism in the Netherlands can not be adequately described if one restricts oneself to the simple contrast between conservative and non-conservative.

1. Inleiding

Hoewel er een uitgebreide historische, sociologische en sociaal-psychologische vakliteratuur bestaat over het conservatisme, zijn de begrippen progressief en conservatief in het dagelijks spraakgebruik zeer geladen en vertonen ze in geen enkel opzicht de neutraliteit, die wetenschappelijke begrippen meestal pretenderen te bezitten. Een politicus noemt zijn tegenstander conservatief als hij hem negatief wil typeren en politieke partijen etaleren zichzelf als progressief om daarmee de gunst van de kiezers te winnen. In de Nederlandse verhoudingen is progressief goed en conservatief verkeerd. Kortom, het zijn begrippen waar de kruitdamp vanaf slaat.

Sociale wetenschappers hebben wel eens de neiging om dergelijke meerzinnige en geladen begrippen uit de weg te gaan en ze niet meer te gebruiken. Deze verleiding is bijv. ook aanwezig als het gaat over het begrip 'burgerlijk' (Felling e.a., 1983b, 32). Hoe dit ook zij, C.P. Middendorp (1978) dacht

daar in ieder geval anders over, toen hij zich in de zeventiger jaren ging bezighouden met studie en empirisch onderzoek naar conservatisme en progressiviteit.

In dit artikel vergelijken we gegevens uit ons onderzoek¹ met de bevindingen van Middendorp. Daarbij zullen we laten zien, dat in beide gevallen dezelfde twee grondvormen van conservatisme naar voren komen. Verder hopen we aan te tonen, dat het daarbij gaat om twee totaal verschillende vormen van conservatisme. Ook om die reden – en niet alleen vanwege de bovengenoemde geladenheid van het begrip – is grote voorzichtigheid geboden met het gebruik van het etiket conservatief.

2. Vraagstelling

Middendorp² schetst eerst een ideaaltypisch model van conservatisme en progressiviteit en heeft deze vervolgens op twee manieren geoperationaliseerd: als basisideologie (de filosofische dimensie) en als attitude. In het eerste geval komen naast de ideologie van het klassieke conservatisme het socialisme en het liberalisme als aparte dimensie naar voren. In het tweede geval gaat hij ervan uit, dat aan het conservatisme specifieke opvattingen t.a.v. twee basiswaarden – t.w. vrijheid en gelijkheid – ten grondslag liggen. Het belang dat aan deze waarden wordt gehecht binnen het conservatisme, verschilt naargelang hun toepassing op sociaal-economisch dan wel niet-sociaal-economisch gebied. Hoe de conservatieve attitudes op deze twee gebieden er dan precies uitzien, wordt weergegeven in schema 1.

Conservatieve attitudes	sociaal-economisch gebied	niet sociaal-economisch gebied
vrijheid	vòòr individuele vrijheid	tegen individuele vrijheid
gelijkheid	tegen gelijkheid en nivellering	vòòr gelijkheid in de zin van conformering aan traditionele waarden en normen

Schema 1. Conservatieve attitudes volgens Middendorp

Op basis van schema 1 zijn door Middendorp een groot aantal attitude-schalen geconstrueerd over sociaal-economische en niet-sociaal-economische onderwerpen. Uit een factoranalyse op zowel de ideologie- als de attitude-schalen komen globaal³ de twee volgende hoofddimensies naar voren.

1. Links-rechts. Hierbij gaat het om de filosofische dimensie – en dan vooral die onderwerpen die benadrukt worden in de socialistische ideologie, gekoppeld aan de attitudes over sociaal-economische kwesties, o.a. nivellering van inkomen en bezit, alsmede overheidsingrijpen om dat te bereiken.
2. Libertair-traditioneel. Hier is de filosofische dimensie – en dan vooral die onderwerpen die benadrukt worden in de conservatieve ideologie, verbonden met alle attitude-schalen over niet-sociaal-economische onderwerpen zoals vrijheid van meningsuiting, gezinstraditionalisme en godsdienstige orthodoxie.

Het zal duidelijk zijn dat het hier gaat om de tegenstelling tussen sociaal-economisch en niet-sociaal-economisch conservatisme, of – zoals wij het liever noemen – economisch tegenover cultureel conservatisme.

In ons onderzoek zijn de meetinstrumenten voor conservatisme gebaseerd op deze studie van Middendorp. We hebben daarbij echter helemaal afgezien van de meting van conservatisme als ideologie (het filosofisch domein). Wat betreft het attitude-niveau hebben we bovendien slechts een beperkt aantal attitude-schalen meegenomen.

De steekproef van het onderzoek omvat 1007 personen, welke beschouwd kan worden als een getrouwe afspiegeling van de Nederlandse bevolking van 18-70 jaar, in de herfst van 1979, met betrekking tot de samenstelling naar geslacht, leeftijd en burgerlijke staat, alsmede de combinaties daarvan. Tevens is gezorgd voor de juiste afspiegeling van de verschillende landsdelen en van de urbanisatiegraden. Over de 'representativiteit' inzake andere kenmerken kan natuurlijk geen uitsluitsel gegeven worden. Belangrijker is evenwel dat na de procedure van de 'zelfwegende meertrapssteekproef zonder teruglegging' iedere Nederlander van 18-70 jaar de kans heeft gekregen opgenomen te worden in de steekproef. Daardoor is aan het waarschijnlijkheidskarakter van de steekproef vastgehouden, zodat de resultaten van deze studie generaliseerbaar zijn voor alle Nederlanders van 18-70 jaar op de drempel van de jaren tachtig.⁴

De eerste vraag die we in dit artikel beantwoorden, is, in hoeverre in ons onderzoek – ondanks de genoemde inperking van de meetinstrumenten – dezelfde hoofddimensies in het conservatisme te onderscheiden zijn. Met andere woorden: kunnen we met behulp van dit beperkt meetinstrumentarium

toch het onderscheid tussen economisch en cultureel conservatisme naar voren halen (par. 3)?

Als dit het geval is, gaan we op de tweede plaats na, of het hier gaat over twee verschillende dan wel op elkaar gelijkende vormen van conservatisme. We doen dit door de groepen die gekenmerkt worden door deze twee vormen van conservatisme, vergelijkenderwijs te beschrijven met behulp van een aantal andere gegevens uit ons onderzoek (par. 4). Tenslotte zal een afsluitend totaalportret van conservatieven en niet-conservatieven geschilderd worden, waarbij gebruik wordt gemaakt van de uitkomsten van een niet-metrische multidimensionele ontvouwingstechniek (par. 5).

3. Het meetinstrument: twee basisvormen van conservatisme

Schema 2 laat zien, dat in ons onderzoek op drie punten economisch conservatisme en eveneens op drie punten cultureel conservatisme is gemeten. Van de diverse groepen samenhangende vragen hebben we – zoals het schema eveneens laat zien – schalen geconstrueerd. De uitkomsten daarvan zijn in het algemeen vergelijkbaar met de door Middendorp gebruikte meetinstrumenten. Daarbij moet echter de kanttekening worden gemaakt (vergelijk wederom schema 1), dat de gebruikte uitspraken in enkele gevallen afwijken en dat wij voor twee schalen een andere methode van schaalconstructie hebben gehanteerd.

Op de aldus geconstrueerde zes attitude-schalen werd vervolgens een principale componentenanalyse uitgevoerd, waarvan de uitkomst is weergegeven in tabel 1 van de bijlage. Deze tabel laat zien, dat er sprake is van twee onafhankelijke dimensies of vormen van conservatisme, die helemaal los staan van elkaar en geen onderlinge samenhang vertonen. De aanwezigheid van de ene vorm van conservatisme zegt niets over de aan- of afwezigheid van de andere. We noemen deze twee dimensies respectievelijk economisch en cultureel conservatisme. Ondanks deze benaming zal duidelijk zijn, dat deze twee vormen van conservatisme overeenkomen met de door Middendorp gevonden dimensies links-rechts en libertair-traditioneel.

4. Verschillende typen conservatieven: een vergelijkende beschrijving

4.1. Inleiding

Om een vergelijkende beschrijving te kunnen uitvoeren hebben we een typoo-

logie van conservatisme geconstrueerd. Daartoe zijn de factorscores op economisch en cultureel conservatisme verdeeld in hoge (> 500) en lage (≤ 500) scores. Dit levert de volgende indeling op:

	<i>economisch conservatisme</i>	<i>cultureel conservatisme</i>
Uitgesproken conservatieven (n = 189)	hoog	hoog
Cultureel conservatieven (n = 288)	laag	hoog
Economisch conservatieven (n = 178)	hoog	laag
Niet-conservatieven (n = 349)	laag	laag

Met gebruikmaking van deze typologie beschrijven we de karakteristieke kenmerken van de vier groepen.⁵ We maken daarbij gebruik van onderzoeksgegevens over de volgende onderwerpen:

- achtergrondkenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleiding en sociale beroepsgroep;
- godsdienstigheid;
- opvattingen over politiek en maatschappelijke verandering;
- lidmaatschap van omroeporganisaties en leesgedrag.⁶

4.2. *Conservatisme en achtergrondkenmerken*

De gegevens over conservatisme en achtergrondkenmerken staan in tabel 2 van de bijlage. Uit deze tabel blijkt allereerst, dat het geslacht nauwelijks een rol speelt als het gaat over conservatisme. Mannen en vrouwen zijn in gelijke mate conservatief en niet-conservatief. Het meest opvallende verschil zien we bij de economische conservatieven: van deze groep bestaat 62% uit mannen slechts 38% uit vrouwen.

De leeftijdsverschillen zijn veel geprononceerder dan de geslachtsverschillen. Uitgesproken conservatieven zijn duidelijk ouder dan de niet-conservatieven. Hetzelfde geldt voor de cultureel conservatieven. Voor de economisch conservatieven geldt dit juist niet. Deze groep is jonger dan de totale bevolking en met name zien we hier een sterke oververtegenwoordiging van de 30-39-jarigen. Het percentage jongeren beneden de 40 jaar is bij de economisch en niet-conservatieven respectievelijk 64% en 62% en bij de uitgesproken en cultureel conservatieven achtereenvolgens slechts 39% en 43%.

Het opleidingsniveau van de uitgesproken conservatieven is lager dan dat van de niet-conservatieven. Hetzelfde geldt voor de cultureel conservatieven in vergelijking met de economisch conservatieven, maar hier zijn de verschil-

len werkelijk opzienbarend. Van de laatstgenoemden heeft 46% een opleidingsniveau van minstens HAVO/VWO en slechts 19% van hen heeft alleen maar lagere school of lager beroepsonderwijs. Bij de cultureel conservatieven liggen deze percentages precies omgekeerd, namelijk 7% tegenover zelfs 73%. Cultureel conservatisme is dus duidelijk een zaak van de lager opgeleiden, terwijl economisch conservatisme vooral het kenmerk is van de hoger opgeleiden.

De verschillen in sociale beroepsgroep tussen uitgesproken en niet-conservatieven zijn minimaal. Het meest opvallend is het relatief hoge percentage kleine zelfstandigen bij de uitgesproken conservatieven. Voor het overige is hier weinig verschil. Dit ligt anders bij de cultureel en economisch conservatieven. Hier zijn de verschillen veel groter en wel in die zin, dat de economisch conservatieven vooral afkomstig zijn uit de hogere beroepsgroepen en de cultureel conservatieven vooral uit de lagere beroepsgroepen. Cultureel conservatisme is vooral een zaak van de arbeiders (49% tegenover slechts 9% bij de economisch conservatieven). Economisch conservatisme is daarentegen het conservatisme van de middelbare employés en de hogere beroepen (56% tegenover slechts 16% bij de cultureel conservatieven).

Samenvattend kan gezegd worden, dat de verschillen in achtergrondkenmerken tussen cultureel en economisch conservatieven veel groter zijn dan die tussen de uitgesproken en niet-conservatieven. Het niet onderscheiden tussen de twee basisvormen van conservatisme zou hier een volledig vertekend beeld opleveren. De twee vormen van conservatisme zijn namelijk het kenmerk van totaal verschillende categorieën: terwijl economisch conservatisme vooral een zaak is van jongeren, hoger opgeleiden en mensen met hogere beroepen, wordt cultureel conservatisme voornamelijk gedragen door ouderen, lager opgeleiden en mensen uit de lagere beroepsgroepen.

4.3. Conservatisme en godsdienstigheid

In tabel 3 van de bijlage hebben de drie eerste gegevens betrekking op godsdienstigheid in de betekenis van kerkelijk-institutionele binding: kerklidmaatschap, regelmatige kerkgang en deelname aan rites de passage (kerkelijke overgangsceremonies). Wat betreft deze kerkelijk-institutionele binding zien we zowel tussen uitgesproken en niet-conservatieven als tussen cultureel

Schema 2. De vragen, die werden gebruikt ter meting van conservatisme, in ons onderzoek en door Middendorp. N.B. Vragen tussen (): wel gebruikt door Middendorp, maar niet door ons. (cursief gedrukte vragen: alleen door ons gebruikt)

VRAGEN	SCHAALGEGEVENS BIJ FELLING e.o. (1979)	SCHAALGEGEVENS BIJ MIDDERDOORP (1975)
1. De arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij. 2. De standverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu. 3. Wenst U dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens (veel) groter worden (of een beetje groter) of (veel) kleiner (of een beetje kleiner)? Of wenst U dat ze hetzelfde blijven? (4. Er zijn particulieren die veel bezitten en anderen die minder bezitten. Wenst U dat de verschillen tussen dat bezit veel groter worden of een beetje groter of veel kleiner of een beetje kleiner of blijven zoals ze zijn?)	Benaming: Weerstand tegen nivellering van inkomens en status. Mokkenschaal $H_s = .45$ $\rho = .63$	Benaming: Gelijkheid van inkomens, status en bezit. Mokkenschaal $H_s = .51$
5. Bent U ervoor of ertegen dat de overheid ingrijpende maatregelen neemt om de verschillen in inkomens te verkleinen? (6. Bent U ervoor of ertegen, dat de overheid ingrijpende maatregelen neemt om de verschillen in bezit te verkleinen?)	Enkelvoudige vraag. Benaming: Weerstand tegen desbetreffende overheidsingrijpen.	Benaming: Overheidsingrijpen t.b.v. gelijkheid van inkomens en bezit. Mokkenschaal $H_s = .78$
7. De vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren willen zij de belangen van de werknemers werkelijk kunnen behartigen. 8. De vakbonden moeten hun leden adviseren op bepaalde partijen te stemmen die de belangen van de werknemers het best behartigen.	Benaming: Weerstand tegen een hardere vakbondspolitiek. Likertschaal $C = .58$	Benaming: Militante vakbondspolitiek. Mokkenschaal $H_s = .45$
9. Ik ga een aantal dingen noemen. Vindt U dat iedereen in ons land vrij moet zijn om dat te doen? Of vindt U dat die vrijheid (op een of andere manier) moet worden ingeperkt? a. in het openbaar zeggen wat men wil. b. in het openbaar schrijven wat men wil. c. voor of tegen iets demonstreren. d. openlijk kritiek leveren op het koningshuis. e. militaire dienst weigeren. f. gebouwen bezetten, bv. scholen, bedrijven of universiteiten, om gerechtvaardigde eisen kracht bij te zetten.	Benaming: Inperking van burgerlijke vrijheden. Mokkenschaal $H_s = .54$ $\rho = .77$	Benaming: Vrijheid van meningsuiting. Mokkenschaal $H_s = .50$
10. Een echtpaar wil bewust geen kinderen terwijl er medisch geen enkel bezwaar is. Kunt U een dergelijk standpunt billijken of vindt U dat onaanvaardbaar? (11. Om de bevolkingstoename tegen te gaan moet het toepassen van geboorteperking sterk worden gepropageerd.) 12. Het moet mogelijk zijn dat een vrouw zonder meer abortus kan laten uitvoeren als zij dit wenst. 13. Stel dat een dokter iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden kan helpen door het geven van een spuitje, wat moet hij dan volgens U doen? 14. Zijn er volgens U omstandigheden waaronder abortus moet worden toegestaan? 15. Vindt U dat mensen het recht moeten hebben om zichzelf te doden, als ze dat willen of vindt U dat dat verhinderd moet worden?	Benaming: Afwijzing van ingrepen in het leven. Mokkenschaal $H_s = .45$ $\rho = .66$	Benaming: Geïnstitutionaliseerde (attitude t.a.v. abortus, euthanasie, geboorteperking). Mokkenschaal $H_s = .34$
16. Een vrouw is geschikt om kleine kinderen op te voeden dan een man. 17. Voor een meisje is het eigenlijk toch niet zo belangrijk als voor een jongen om een goede schoolopleiding te krijgen. 18. Jongens kun je nu eenmaal in het algemeen wat vrijer opvoeden dan meisjes. 19. Het is onnatuurlijk als vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen.	Benaming: Traditioneel beeld van de vrouw. (1) Principale Componenten-analyse. Extractiecriterium: λ_1 . Kendimensionale oplossing. Percentage verklaarde variantie: 51%. (2) Mokkenschaal $H_s = .38$ $\rho = .59$	Benaming: Conventionele man-vrouw rolopvatting. Mokkenschaal $H_s = .45$

en economisch conservatieven duidelijke verschillen. De cultureel conservatieven zijn vaker kerklid, gaan regelmatig naar de kerk en nemen vaker deel aan kerkelijke overgangsceremonies dan de economisch conservatieven. Dezelfde tegenstelling bestaat er tussen de uitgesproken en niet-conservatieven. In dit opzicht vormen de economisch conservatieven dus het evenbeeld van de niet-conservatieven. Het samengaan van conservatisme met kerkelijkheid moet dus vooral op het conto van de culturele component ervan worden geschreven.

Een tweede belangrijk aspect van godsdienstigheid betreft het al dan niet onderschrijven van christelijke geloofsopvattingen. Hiervoor gebruiken we de scores op twee schalen, die respectievelijk aanduiden de mate waarin men een christelijke dan wel een niet-christelijke, niet-transcendente levensbeschouwing huldigt. Deze geloofsopvattingen vertonen dezelfde samenhang met conservatisme als kerkelijkheid. Uitgesproken en cultureel conservatieven onderschrijven in zeer sterke mate christelijke geloofsopvattingen, terwijl economisch en niet-conservatieven hier een zeer lage score te zien geven. Met betrekking tot de niet-transcendente levensbeschouwing, d.w.z. de ontkenning van het bestaan van een hogere werkelijkheid, is er geen verschil tussen cultureel en economisch conservatieven, maar wel tussen de twee uitersten van de conservatisme-typologie: de niet-conservatieven onderschrijven deze niet-christelijke opvattingen in veel sterkere mate dan de uitgesproken conservatieven.

Dat men een bepaalde levensbeschouwing huldigt, betekent nog niet, dat men die erg belangrijk vindt of dat men zichzelf voor erg godsdienstig houdt. Daarom is ook over de subjectieve belangrijkheid van de godsdienst en het religieuze zelfbeeld van de ondervraagden informatie verzameld. In dit opzicht constateren we wederom het beeld dat uitgesproken en cultureel conservatieven hoog scoren op alle drie de variabelen van subjectieve belangrijkheid van de godsdienst, terwijl de economisch en niet-conservatieven relatief laag scoren. De uitspraak, dat conservatieven frequenter nadenken over levensbeschouwelijke thema's, deze een meer centrale rol toekennen in hun leven en de godsdienst van groter belang achten voor allerlei concrete beslissingen, geldt dus met name voor de cultureel conservatieven en zeker niet voor economisch conservatieven. De scores van deze laatste groep zijn zelfs verreweg het laagst. Ook het godsdienstige zelfbeeld heeft te maken met conservatisme. Van de uitgesproken en cultureel conservatieven beschouwt meer dan de helft zich uitdrukkelijk als godsdienstig (respectievelijk 65% en 58%), terwijl bij de economisch en niet-conservatieven minder dan de helft dit beeld van zichzelf heeft (respectievelijk 42% en 33%).

Verzuilingsgedrag tenslotte hebben we gemeten via het lidmaatschap van

een confessionele omroeporganisatie en het al dan niet sturen van zijn kinderen naar een confessionele school. Dit institutioneel bepaalde verzuilingsgedrag is veel sterker aanwezig bij de uitgesproken conservatieven dan bij de niet-conservatieven: de eerstgenoemden sturen hun kinderen vaker naar een confessionele school en zijn vaker lid van een confessionele omroep dan de laatstgenoemden. In dit opzicht zijn er geen noemenswaardige verschillen tussen de cultureel en economisch conservatieven.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden, dat het samengaan van conservatisme met godsdienstigheid vooral betrekking heeft op cultureel conservatisme en zeker niet op economisch conservatisme. Bij de meeste aspecten van godsdienstigheid zien we, dat de uitgesproken en cultureel conservatieven hoog scoren, terwijl de economisch en niet-conservatieven relatief laag scoren. Cultureel en uitgesproken conservatisme is vooral een zaak van christelijk-godsdienstige mensen, terwijl economisch conservatisme en de afwezigheid daarvan in welke vorm dan ook vooral kenmerkend is voor mensen die relatief los staan van kerk en godsdienst.

4.4. Conservatisme en waardenoriëntaties

Waarden zijn algemene oriëntatiepunten die richting geven aan het gedrag en het streven van mensen. Het zijn een soort algemene doeleinden, die mensen nastrevenswaardig vinden. Van de zeven waardenoriëntaties die we via ons onderzoek gemeten hebben, beperken we ons hier tot de vier die direct te maken hebben met burgerlijkheid of het tegendeel daarvan. De burgerlijke waardenoriëntatie omvat twee componenten, namelijk familiale en economische burgerlijkheid. De eerstgenoemde omvat uitspraken over het belang van getrouwd zijn, kinderen hebben en opvoeden, en leven voor het gezin. De tweede component bestaat uit elementen als het uitoefenen van het beroep, materiële zekerheid, het financieel goed hebben, en vooruit komen in het leven. De betreffende gegevens staan in tabel 4 van de bijlage.

Familiale burgerlijkheid vertoont een zeer sterk verband met conservatisme. Uitgesproken en cultureel conservatieven scoren ruim boven het gemiddelde en de economisch en niet-conservatieven ruim daaronder. Economische burgerlijkheid is niet gelieerd aan conservatisme. Er is in dit opzicht weinig verschil tussen de diverse groepen, maar opvallend is wel, dat niet de economisch conservatieven, maar de cultureel conservatieven eruit springen door een sterke oriëntatie op beroep, zekerheid en vooruitkomen.

Het tegendeel van de burgerlijke waardenoriëntatie wordt gevormd door de maatschappijkritische en hedonistische waardenoriëntatie. De eerstgenoemde houdt in, dat men geporteerd is voor het bevorderen van maat-

schappelijke gelijkheid, het verminderen van inkomensverschillen, het doorbreken van bestaande machtsverhoudingen en het vormen van een samenleving waarin iedereen kan meebeslissen. Dit politiek en economisch egalitarisme vinden we vooral bij de niet-conservatieven, terwijl de uitgesproken conservatieven hiervan het minst gecharmeerd zijn. Er is in dit opzicht bovendien een verschil, hoewel minder groot, tussen cultureel en economisch conservatieven in die zin, dat de laatsten dit egalitarisme sterker afwijzen dan de eersten. Het is niet zo verwonderlijk, dat hier – voor het eerst – de scores van de economisch conservatieven tenderen in de richting van die der uitgesproken conservatieven. Egalitarisme en maatschappijkritiek staan immers haaks op alles wat de economisch conservatieven proberen te verdedigen.

De hedonistische waardenoriëntatie, het tweede element van een niet-burgerlijke levenshouding, houdt in, dat men het belangrijk vindt van het leven te genieten, plezier te maken en te kunnen doen en laten wat men wil. In dit opzicht zijn er geen relevante verschillen te constateren. Het is in ieder geval niet zo, dat niet-conservatieven levensgenieters zijn, terwijl conservatieven zwaar op de hand zijn en weinig kunnen genieten van de mooie dingen des levens.

Voorzover het in het bovenstaande gaat over burgerlijkheid, is het onderscheid tussen cultureel en economisch conservatisme erg belangrijk. Het zijn met name de cultureel conservatieven, die gekenmerkt worden door een burgerlijke levenshouding. Zij scoren op beide componenten van de burgerlijke waardenoriëntatie boven het gemiddelde. Bij de twee niet-burgerlijke waardenoriëntaties, maatschappijkritiek en hedonisme, is het onderscheid tussen de twee vormen van conservatisme minder belangrijk. Voorzover daar sprake is van verschillen – en dat is alleen het geval bij maatschappijkritiek – zijn dat primair verschillen tussen uitgesproken conservatieven en niet-conservatieven.

4.5. Conservatisme en opvattingen over politiek en maatschappelijke verandering

In deze paragraaf worden de volgende gegevens besproken:

- politieke voorkeur;
- politieke zelfbeoordeling in termen van links-rechts;
- politieke interesse;
- onvrede met en vervreemding van de politiek;
- onvrede met de samenleving;
- weerstand tegen verandering.

Deze gegevens zijn weergegeven in tabel 5 van de bijlage.

Bij de cultureel conservatieven zijn de aanhangers van de PvdA en CDA oververtegenwoordigd, terwijl bij deze groep relatief weinigen een voorkeur hebben voor de kleine linkse partijen, D'66 en VVD. De economisch conservatieven vertonen een totaal ander beeld. Bij hen zien we een relatief sterke voorkeur voor D'66 en VVD en slechts zeer weinigen zijn aanhanger van de PvdA. De verschillen in politieke partijvoorkeuren tussen cultureel en economisch conservatieven lopen dus helemaal niet parallel met het gangbare rechts-links continuüm van de Nederlandse politieke partijen. Als het daarentegen gaat over uitgesproken en niet-conservatieven, dan zien we dat de verschillen in politieke partijvoorkeur wél parallel lopen met de traditionele indeling van rechts en links. Bij de uitgesproken conservatieven heeft bijna iedereen een voorkeur voor rechtse partijen (CDA, VVD en klein rechts) en bij de niet-conservatieven overheerst de voorkeur voor linkse partijen (klein links, PvdA en D'66). Hier zien we dus het vertrouwde beeld van de conservatief als rechts en de niet-conservatief als links. Dit verandert echter aanmerkelijk als we rekening houden met het onderscheid tussen cultureel en economisch conservatieven. In plaats van de gangbare tegenstelling tussen links en rechts duikt nu een andere tweedeling op: enerzijds de voorkeur van de cultureel conservatieven voor de twee 'traditioneel-ideologische' partijen CDA en PvdA en anderzijds de overheersende voorkeur van de economisch conservatieven voor de 'liberale' partijen VVD en D'66.

Het onderscheid tussen cultureel en economisch conservatisme werpt ook een nieuw en verrassend licht op het gangbare beeld, dat bestaat over de doorsnee partij-aanhanger. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van tabel 6 in de bijlage. Daarin is weergegeven de verdeling van de diverse partij-aanhangers over de verschillende vormen van conservatisme. De PvdA- en D'66-aanhangers zijn elkaars evenbeeld voorzover bij beide groepen de helft op geen enkele manier blijkt geeft van enigerlei vorm van conservatisme. Maar daarmee houdt de gelijkenis op. Voorzover er sprake is van conservatisme, blijkt dat bij de PvdA-aanhangers primair cultureel conservatisme en nauwelijks economisch conservatisme te zijn (36% tegenover 4%). Bij de D'66-ers is het aanwezige conservatisme daarentegen primair economisch conservatisme en slechts in geringe mate cultureel conservatisme (32% tegenover 12%). Iets dergelijks zien we bij de CDA- en VVD-aanhangers. Ze lijken op elkaar voorzover bij beide groepen de overgrote meerderheid op enigerlei wijze conservatief is (respectievelijk 81% en 86%), maar – en dan komt het verschil – bij de CDA-aanhang is dat voornamelijk cultureel conservatisme en bij de VVD-aanhang primair economisch conservatisme. Dus voorzover het gaat over conservatisme in het algemeen, zijn de PvdA- en

	Overwegend conservatief	Overwegend niet-conservatief
Voorzover conservatief: primair cultureel	Rechts-traditioneel	Links-traditioneel
	CDA-aanhangers	PvdA-aanhangers
Voorzover conservatief: primair economisch	Rechts-libertair	Links-libertair
	VVD-aanhangers	D66-aanhangers

Schema 3. Mate en vorm van conservatisme bij de aanhangers van vier politieke partijen

D'66-aanhangers elkaars evenbeeld en staan ze diametraal tegenover de CDA- en VVD-aanhangers, die in dit opzicht eveneens op elkaar lijken. Letten we echter op de percentages economisch en cultureel conservatisme, dan verschijnt een totaal ander beeld. Nu zijn D'66-ers en VVD-ers elkaar gelijken (primair economisch conservatief). Bovendien staan deze beide groepen nu diametraal tegenover de CDA- en PvdA-aanhang, die in dit opzicht, namelijk omdat ze beide primair cultureel conservatief zijn, eveneens elkaars evenbeeld vormen. Schema 3 maakt dit – wellicht ten overvloede – nog eens duidelijk.

Als we nu overgaan tot de bespreking van de politieke zelfbeoordeling van de ondervraagden, kunnen we allereerst constateren dat er in dit opzicht geen verschil bestaat tussen cultureel en economisch conservatieven. Het bovengenoemde verschil in politieke partijvoorkeur gaat dus niet gepaard met een andere politieke zelfbeoordeling. Van beide groepen beschouwt zich ongeveer éénderde als rechts van het midden of uitgesproken rechts en slechts éénvijfde ziet zichzelf als uitgesproken links of links van het midden. In dit opzicht is er wel een groot verschil tussen uitgesproken en niet-conservatieven. De eerstgenoemden beschouwen zichzelf in overgrote meerderheid als behorend tot het midden of rechts daarvan, terwijl de afwezigheid van elke vorm van conservatisme resulteert in een overwegend links politiek zelfbeeld.

Was er geen verschil in politieke zelfbeoordeling tussen cultureel en economisch conservatieven, in het geval van politieke interesse en onvrede met de politiek is dat duidelijk wél zo. Hier zien we slechts relevante verschillen tussen cultureel en economisch conservatieven. Bij de eerstgenoemden gaat een geringe politieke interesse gepaard met een grote politieke onvrede,

d.w.z. met de overtuiging, dat het ingewikkelde politieke bedrijf weinig nut heeft voor het dagelijks leven. Bij de economisch conservatieven zien we daarentegen een combinatie van sterke politieke belangstelling en de afwezigheid van politieke onvrede. Lettend op deze twee verschillende combinaties, zou men kunnen zeggen dat de cultureel conservatieven neigen naar politieke apathie, terwijl de economisch conservatieven alle eigenschappen bezitten, die leiden tot politiek activisme en engagement.

Tenslotte enkele opmerkingen over de mate waarin de vier typen blijken van onvrede met de samenleving en weerstand tegen verandering. Met het eerstgenoemde wordt bedoeld de overtuiging dat de samenleving onoverzichtelijk in elkaar zit, dat er niet voldoende voorlichting wordt gegeven over rechten en plichten en dat men in het algemeen niet rechtvaardig wordt behandeld. Weerstand tegen verandering houdt in de opvatting, dat ons land rust, stabiliteit en een evenwichtig bestuur nodig heeft en dat de meeste veranderingen van de laatste tijd achteraf geen verbeteringen blijken te zijn. Ontevredenheid met de huidige situatie in de Nederlandse samenleving vinden we alleen maar bij de niet-conservatieven, die in dit opzicht ruim boven het gemiddelde scoren. Deze onvrede is daarentegen afwezig bij alle onderzochten, die op een of andere manier blijken geven van conservatisme. Conservatisme, in welke vorm dan ook, gaat gepaard met een relatieve tevredenheid over de status quo in onze samenleving. Hoewel ook de weerstand tegen verandering parallel loopt met conservatisme in het algemeen, is hier toch het verschil tussen cultureel en economisch conservatieven veel meer geprononceerd. Vooral de cultureel conservatieven verzetten zich tegen verandering en beoordelen deze negatief. De economisch conservatieven geven nauwelijks of in veel mindere mate blijken van deze veranderingsweerstand.

Samenvattend kan het volgende worden geconstateerd. Naast de algemeen verbreide opvatting, dat de aan- of afwezigheid van conservatisme tout court parallel loopt met politiek rechts en links, heeft het onderscheid tussen cultureel en economisch conservatieven ons op het spoor gezet van een tweede dimensie binnen de politieke partijvoorkeur, namelijk het onderscheid tussen traditionele en libertaire partij-aanhangers.

4.6. Conservatisme, omroepidmaatschap en leesgedrag

De verschillen in omroepidmaatschap zijn het grootst tussen uitgesproken en niet-conservatieven (vergelijk tabel 7 van de bijlage). Bij de eerstgenoemden zien we relatief veel NCRV- en EO-leden (respectievelijk 32% en 9%) en weinig VOO-, VARA- en VPRO-leden (respectievelijk 2%, 7% en 0%). Bij

confschool	: confessionele schoolkeuze.
conform	: lidmaatschap van een confessionele omroeporganisatie.
bwg	: familiale burgerlijkheid (oriëntatie op het gezin).
bwb	: economische burgerlijkheid (oriëntatie op het beroep).
akw	: maatschappijkritiek.
hw	: hedonisme.
povo/rechts	: voorkeur voor het CDA, de VVD of een kleine rechtse partij.
povo/conf	: voorkeur voor een confessionele politieke partij.
zelfpol/rechts	: politieke zelfbeoordeling (beschouwt zichzelf als uitgesproken rechts of rechts van het midden).
polint	: politieke interesse.
onpol	: onvrede met de politiek.
onsml	: onvrede met de samenleving.
sv	: weerstand tegen verandering.
vara/vpro	: lidmaatschap van de VARA of de VPRO.
libmagr	: leest regelmatig de Libelle of de Margriet.
mix e.s.	: leest regelmatig Mix, Privé of Story.
panrev	: leest regelmatig Panorama of Nieuwe Revu.
ad	: leest regelmatig het Algemeen Dagblad.
tel	: leest regelmatig de Telegraaf.
trouw	: leest regelmatig Trouw.
parool	: leest regelmatig het Parool.
volksk	: leest regelmatig de Volkskrant.
nrc	: leest regelmatig de NRC.
hp	: leest regelmatig de Haagse Post.
vn	: leest regelmatig Vrij Nederland.
CULT CONS	: cultureel conservatieven.
EC CONS	: economisch conservatieven.
UITG CONS	: uitgesproken conservatieven.
NIET CONS	: niet-conservatieven.

deze groep zien we een duidelijk overwicht van de confessionele omroepen. Een dergelijk overwicht hebben bij de niet-conservatieven de twee linkse omroepen VPRO en VARA (samen 45% tegenover slechts 22% in de totale omroepbevolking). Hier zijn juist de confessionele omroepen zwak vertegenwoordigd (samen 17% tegenover 36% in de totale groep). Hoewel minder scherp zijn er ook enkele verschillen tussen de cultureel en economisch conservatieven. Bij de eerstgenoemden constateren we relatief veel KRO-leden en nauwelijks begunstigers van de VPRO. Bij de economisch conservatieven zijn AVRO- en VOO-leden oververtegenwoordigd en zien we slechts zeer weinig VARA-leden.

Wat het leesgedrag betreft kunnen we eveneens een aantal verschillen constateren. De Haagse Post, Vrij Nederland en de Volkskrant worden nauwelijks gelezen door de uitgesproken en cultureel conservatieven en relatief veel door de economisch conservatieven en met name door de niet-conservatieven. Bij de economisch conservatieven treffen we bovendien een opvallend hoog percentage regelmatige lezers van de NRC aan, terwijl door de cultureel conservatieven relatief vaak de bladen Mix, Privé of Story worden gelezen. Naast deze specifieke gegevens kan nog de volgende algemene tendens in het leesgedrag geconstateerd worden: economisch conservatieven lezen vaker dan de cultureel conservatieven landelijke dagbladen, ongeacht de kleur daarvan. Daarentegen lezen cultureel conservatieven vaker ontspanningsweekbladen.

5. Conservatieven en niet-conservatieven: een totaalbeeld

In deze paragraaf wordt de voorafgaande bivariate beschrijving aangevuld met een multivariate typering van de vier typen. We hebben dat gedaan door een niet-metrische, multi-dimensionele ontvouwingstechniek toe te passen.⁷ Het resultaat daarvan is de weergave van de tot nu toe besproken kenmerken, alsmede van de vier typen als punten in een twee-dimensionele ruimte (vergelijk de bijgevoegde figuur), waarbij de afstanden tussen de kenmerken en de typen aangeven, in welke mate er sprake is van onderlinge samenhang. Daardoor wordt het mogelijk om in één totaalbeeld de overeenkomsten en verschillen te laten zien tussen de vier typen. Bovendien geeft de afstand van de typen ten opzichte van elkaar aan, in welke mate er sprake is van duidelijk onderscheiden groepen.

Om met het laatste te beginnen, de figuur laat duidelijk zien, dat de afstand tussen cultureel en economisch conservatieven zeker niet kleiner is dan die tussen de uitgesproken en niet-conservatieven. Conservatisme is duidelijk geen ééndimensioneel verschijnsel. Naast de tegenstelling niet-conservatieven en conservatieven tout court (van links naar rechts in de figuur) zien we – van boven naar beneden – een even duidelijk verschil tussen cultureel en economisch conservatieven. Dit bevestigt de uitkomst van de uitgevoerde principale componentenanalyse, namelijk dat cultureel en economisch conservatisme twee onafhankelijke dimensies vormen (vergelijk par. 3). Uit de centrifugale ligging van de vier typen in de figuur blijkt dus zonneklaar, dat het niet voldoende is te onderscheiden tussen conservatieven tout court en niet-conservatieven. Het verschijnsel conservatisme kan slechts adequaat beschreven worden, als tevens rekening wordt gehouden met het onderscheid tussen cultureel en economisch conservatisme.

Na deze eerste constatering gaan we nu op de tweede plaats beschrijven de afstanden van de vier typen ten opzichte van de diverse (clusters van) kenmerken. Deze afstanden zijn, zoals gezegd, een indicatie voor de sterkte van de samenhang tussen deze kenmerken en de vier typen. Om de beschrijving te vergemakkelijken en om de figuur visueel inzichtelijker te maken hebben we rond de vier typen een eenheidscirkel getrokken. Hetgeen we nu gaan doen wordt wellicht duidelijk door het volgende beeld. De punten die de plaats van de diverse kenmerken in de figuur aangeven, vormen het landschap, de bodemgesteldheid van het gebied waarin de vier typen gelokaliseerd zijn.

Het duidelijkst gemarkeerde landschap is gelegen binnen de cirkel van de uitgesproken conservatieven. Het is het gebied van de christelijke godsdienstigheid in al haar aspecten, van de burgerlijke levensinstelling (zowel

familiaal als economisch) en van de rechtse politieke partijvoorkeur en zelf-beoordeling. De rand van dit gebied (net buiten de cirkel) wordt verder nog gemarkeerd door de volgende kenmerken: relatief veel mensen van 50-70 jaar en het regelmatig lezen van de Telegraaf en Trouw.

Ver verwijderd hiervan ligt de regio waarin de niet-conservatieven thuishoren. Behalve dat ze vreemdelingen zijn in het godsdienstige, burgerlijke en politiek rechtse gebied van de uitgesproken conservatieven, wordt hun eigen regio beheerst door een aantal kenmerken die de tegenpool vormen van de markeringspunten in het gebied van de uitgesproken conservatieven. In plaats van christelijke godsdienstigheid vinden we hier de niet-transcendente, niet-christelijke levensbeschouwing. Niet burgerlijkheid, maar maatschappijkritiek — een belangrijk onderdeel van een niet-burgerlijke levensinstelling — ligt binnen deze regio. In plaats van het lidmaatschap van een confessionele omroep en een voorkeur voor de Telegraaf en Trouw zien we hier als markeringspunten het lidmaatschap van de VARA en VPRO en het regelmatig lezen van de Volkskrant, Vrij Nederland en (in mindere mate, net buiten de cirkel) de Haagse Post. Ook de jongeren van 18-29 jaar zijn hier oververtegenwoordigd in tegenstelling tot de ouderen in het gebied van de uitgesproken conservatieven. Tenslotte vormt een sterke onvrede met de status quo in de samenleving een belangrijk markeringspunt in het gebied van de niet-conservatieven. Kortom: de niet-conservatieven vormen de volmaakte tegenpool van de uitgesproken conservatieven.

Hiermee is echter, zoals reeds gezegd, het beeld van het conservatisme nog niet volledig in kaart gebracht. Boven en beneden in de figuur bevinden zich nog twee landschappen, die ook elkaars tegengestelde zijn. Dit zijn de gebieden, waar respectievelijk de cultureel en de economisch conservatieven thuishoren. Terwijl de regio van de cultureel conservatieven wordt beheerst door een laag opleidingsniveau, door de lagere beroepsgroepen (ongeschoolde en geschoolde arbeiders) en door een sterke onvrede met de politiek, vormen in het gebied van de economisch conservatieven een hoog opleidingsniveau, het behoren tot de hogere beroepsgroepen en een sterke politieke interesse de belangrijkste markeringspunten. Verder is te zien, dat de regio van de cultureel conservatieven is gelegen vlak bij het gebied van de christelijke godsdienstigheid, terwijl het gebied van de economisch conservatieven daar zeer ver van verwijderd is. Ook in dit opzicht zijn er dus grote verschillen: de cultureel conservatieven zijn in alle opzichten duidelijk godsdienstiger dan de economisch conservatieven. Verder zien we in de regio van de cultureel conservatieven een sterke weerstand tegen verandering, een eigenschap die mijlen ver verwijderd is van het gebied der economisch conservatieven. Wat betreft het leesgedrag is op te merken dat de voorkeur voor een blad als de

NRC dicht bij het gebied van de economisch conservatieven ligt, terwijl het regelmatig lezen van bladen als Mix, Privé en Story bijna in het gebied van de cultureel conservatieven ligt. Tenslotte is te zien dat de tegenstelling jong-oud niet alleen de uitgesproken conservatieven onderscheidt van de niet-conservatieven, maar dat deze tegenstelling ook geldt voor de economisch conservatieven in vergelijking met de cultureel conservatieven.

6. Samenvatting en conclusies

1. Als we bij de meting van conservatisme uitgaan van de centrale waarden vrijheid en gelijkheid en daarbij onderscheiden tussen sociaal-economische en niet-sociaal-economische onderwerpen zijn we in staat om *twee conservatieve basisattitudes* te lokaliseren, namelijk *cultureel* en *economisch conservatisme*. Deze twee vormen van conservatisme zijn in principe onafhankelijk van elkaar. Ondanks het gebruik van een veel beperkter meetinstrumentarium komt deze uitkomst globaal overeen met de bevindingen van Midden-dorp in zijn studies over conservatisme en progressiviteit.

2. Hieruit volgt dat we *typologisch* vier groepen kunnen onderscheiden. De *uitgesproken conservatieven*, die in beide opzichten wél en de *niet-conservatieven*, die in beide opzichten niet conservatief zijn. Voorts de *cultureel conservatieven*, die voornamelijk op cultureel gebied en tenslotte de *economisch conservatieven*, die primair op economisch gebied blijf geven van conservatisme.

3. Cultureel en economisch conservatisme blijken twee totaal verschillende vormen van conservatisme te zijn. Conservatisme in Nederland kan niet adequaat beschreven worden als we ons zouden beperken tot de eenvoudige tegenstelling tussen conservatief en niet-conservatief. Het verschil tussen economisch en cultureel conservatisme is minstens even groot. Een beschrijving van deze laatstgenoemde tegenstelling mag dus niet ontbreken in een karakteristiek van conservatisme in Nederland. Dit betekent, dat de in het begin van dit artikel bepleite voorzichtigheid met het etiket 'conservatief' alleszins op haar plaats is.

Noten

1. Het betreft hier een nationale enquête over de maatschappelijke betekenis van godsdienst en levensbeschouwing. Deze enquête vormt een onderdeel van het onderzoekprogramma 'Secu-

- larisering en ontzuiling in Nederland' (SON) van het Sociologisch Instituut te Nijmegen. Bovendien maakt het betreffende onderzoek deel uit van het landelijk onderzoeksprogramma 'Maatschappij en religie in Nederland' (MAREN).
2. Onze weergave van Middendorps werkwijze en onderzoeksresultaten is gebaseerd op een korte beschrijving daarvan in Middendorp (1979, hoofdstuk 4 en appendix 3).
 3. Hierbij moeten twee kanttekeningen worden geplaatst:
 - Bij de ondervraagde Kamerleden (de politieke elite) laat de factoranalyse een ééndimensionale oplossing zien. Alle meetschalen, zowel van het ideologisch als van het attitude-niveau, vormen één dimensie, namelijk conservatief-progressief.
 - Bij de 'gewone' steekproef komt nog een derde, minder belangrijke dimensie naar voren, namelijk autoritarisme.
 4. Voor een verdere verantwoording van de gebruikte steekproef wordt verwezen naar Felling e.a., 1983b.
 5. Bij de bespreking van de tabellen vergelijken we telkens de uitgesproken conservatieven met de niet-conservatieven en de cultureel conservatieven met de economisch conservatieven. Voor beide vergelijkingen gebruiken we als maat voor de grootte van de verschillen de contingentiecoëfficiënt (C), in geval van kruistabelanalyse en de Eta, als er sprake is van een vergelijking van gemiddelde factorscores per groep. Wanneer de betreffende coëfficiënt niet significant ($\alpha = .05$) of niet relevant ($< .15$) is, wordt hij niet vermeld bij de tabellen.
 6. Voor een nadere beschrijving van deze onderzoeksgegevens wordt verwezen naar Simons, 1981; Felling e.a., 1982; Felling e.a., 1983a; Felling e.a. 1983b.
 7. Uitgangspunt van de multidimensionele ontvouwingstechniek is een matrix van 4 typen bij 40 kenmerken. Voor de intervallenkenmerken zijn de gemiddelde schaalscores en voor de nominale of ordinale kenmerken zijn de frequenties over de vier typen gestandaardiseerd. Deze standaardcores zijn vermenigvuldigd met de Eta van dat kenmerk bij die vierdeling. Via het programma ALSCAL-4 (Version 82.5 SAS, Young e.a., 1979) zijn alle scores uit deze matrix via een en dezelfde transformatie herleid tot afstanden in een twee-dimensionale euclidische ruimte (stress = 10.4). In deze ruimte ligt een kenmerk in de buurt van een type, als het kenmerk duidelijk tussen de typen onderscheidt (Eta hoog) en als het gemiddelde of de frequentie voor dat type hoog is (standaardscore hoog).

Literatuur

- Felling, A., Peters, J., Schreuder, O., Identitätswandel in den Niederlanden, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1982, 34, 26-53.
- Felling, A., Peters, J., Schreuder, O., *Profiel gevraagd. Omroepen en hun achterban*, Ambo, Baarn, 1983a.
- Felling, A., Peters, J., Schreuder, O., *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland. Een nationaal onderzoek naar waardenoriëntaties op de drempel van de jaren tachtig*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1983b.
- Middendorp, C.P., *Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*, The Hague, Paris, New York, Mouton Publishers, 1978.
- Middendorp, C.P., *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*, Boom, Meppel, Amsterdam, 1979.
- Simons, T.J.M., *Conservatisme en maatschappelijk engagement*, Nijmegen, Sociologisch Instituut, 1981.
- Young, F.W., Lewyckij, R., *Alscal-4, user's guide: a nonmetric multidimensional scaling and unfolding program with several individual differences options*, Chapel Hill, 1979.

Bijlage: tabellen

Tabel 1. Varimax geroteerde factormatrix van de zes attitude-schalen van conservatisme (N = 1004, extractie criterium: $\lambda \geq 1$)

Attitude-schalen	Factor 1	Factor 2	commonaliteit
Weerstand tegen nivellering van inkomen en status	.83	.14	.71
Weerstand tegen desbetreffend overheidsingrijpen	.80	.08	.64
Weerstand tegen een hardere vakbondspolitiek	.64	-.08	.41
Inperking van burgerlijke vrijheden	.20	.76	.62
Afwijzing van ingrepen in het leven	.06	.78	.61
Traditioneel beeld van de vrouw	-.14	.72	.54
Percentage verklaarde variantie (59%)	33%	26%	
Benoeming der factoren	Economisch conserva-tisme	Cultureel conserva-tisme	

N.B. Bij de uitgevoerde principale componentenanalyse is zowel scheef (oblimin) als orthogonaal (varimax) geroteerd. Bij de scheve oplossing bleken de twee dimensies niet te correleren ($r = .07$). Daarom hebben we gekozen voor de orthogonale oplossing.

Tabel 2. Vormen van conservatisme naar achtergrondkenmerken (percentages)

Vormen van conservatisme Achtergrondkenmerken		(1) Uitgesproken conservervatieven	(2) cultu- reel conservervatieven	(3) econo- misch conservervatieven	(4) niet-con- servatie- ven	totaal	verschil (1) (4)	verschil (2) (3)
Geslacht	Man	55	47	62	48	51		
	Vrouw	45	53	38	52	49		
Leeftijd	18-29	18	18	29	35	26	C=.25	C=.22
	30-39	21	25	35	27	27		
	40-49	23	18	15	16	18		
	50-59	23	21	15	17	19		
	60-70	15	18	7	5	11		
Opleiding	LO	30	40	7	17	24	C=.20	C=.50
	LBO	21	33	12	25	24		
	Mavo	14	12	18	16	15		
	MBO	16	9	16	11	12		
	Havo/VWO	8	3	20	17	12		
	HBO	7	3	16	12	9		
	WO	4	1	10	4	4		
Sociale be- roepsgroep	ongeschoolde arbeiders	6	14	3	5	7	C=.17	C=.46
	geschoolde arbeiders	16	35	6	22	22		
	kleine zelf- standigen	15	13	6	6	10		
	lagere em- ployees	32	22	30	35	30		
	middelbare employees	14	10	28	18	17		
	hogere be- roepen	16	6	28	15	14		
Totaal		100%=189	100%=287	100%=178	100%=349	100%=1003		

Tabel 3. Vormen van conservatisme naar godsdienstigheid (percentages en gemiddelde factorscores)

Vormen van conservatisme Gods- dienstigheid	(1) Uitgesproken conservatieven	(2) cultu- reel conservatieven	(3) econo- misch conservatieven	(4) niet-con- servatie- ven	totaal	verschil (1) (4)	verschil (2) (3)
Is kerklid	75	72	48	42	58 (N=1004)	C=,36	C=,28
Gaat regelmatig naar de kerk	60	49	24	23	38 (N=1004)	C=,36	C=,28
Neemt deel aan minstens twee van de drie overgangsceremonies	78	68	51	40	57 (N=1004)	C=,38	C=,21
Christelijke levensbeschouwing	553	546	459	455	500 (N=925)	Eta=,46	Eta=,44
Niet-transcendente levensbeschouwing	462	492	514	521	500 (N=925)	Eta=,28	
Sterke mate van reflectie over levensbeschouwelijke thema's	38	28	17	20	25 (N=1004)	C=,19	
Sterke centraliteit van levensbeschouwing	51	38	19	22	32 (N=928)	C=,27	C=,20
Belang van levensbeschouwing voor beslissingen	541	511	464	487	500 (N=966)	Eta=,27	Eta=,21
Beschouwt zichzelf uitdrukkelijk als godsdienstig	65	58	42	33	48 (N=1004)	C=,31	C=,22
Stuurt zijn kinderen naar een confessionele school	76	69	56	42	60 (N=618)	C=,32	
Is lid van een confessionele omroep	58	43	34	16	35 (N=599)	C=,39	

Tabel 4. Vormen van conservatisme naar waardenoriëntaties (gemiddelde factorscores)

Vormen van conservatisme Waarden- oriëntaties	(1) Uitgesproken conservatieven	(2) cultu- reel conservatieven	(3) econo- misch conservatieven	(4) niet-con- servatie- ven	totaal	verschil (1) (4)	verschil (2) (3)
Familiale burgerlijkheid	534	530	487	464	500 (N=1003)	Eta=,32	Eta=,22
Economische burgerlijkheid	506	528	501	473	500 (N=1003)		
Maatschappijkritiek	436	503	466	550	500 (N=1002)	Eta=,52	Eta=,19
Hedonisme	476	497	515	507	500 (N=1002)		

Tabel 5. Vormen van conservatisme naar opvattingen over politiek en maatschappelijke verandering (percentages en gemiddelde factorscores)

Vormen van conservatisme		(1)	(2)	(3)	(4)	totaal	verschil (1) (4)	verschil (2) (3)
Politi- ieke op- vattingen		Uitge- sproken conser- vatieven	cultu- reel conser- vatieven	econo- misch conser- vatieven	niet-con- servatie- ven			
Politieke voorkeur	Klein links	1	1	6	16	7		
	PvdA	11	38	7	43	29		
	D66	4	5	23	18	13	C=.51	C=.48
	CDA	50	41	26	16	31		
	VVD	23	8	36	6	16		
	Klein rechts	11	6	2	1	4		
Totaal		100%=168	100%=239	100%=160	100%=311	100%=878		
Politieke zelfbeoor- deling	Uitgesproken links	1	3	6	22	10		
	Links van het midden	13	17	13	27	19	C=.42	
	Midden	42	47	42	39	42		
	Rechts van het midden	29	24	26	11	21		
	Uitgesproken rechts	15	9	13	1	8		
Totaal		100%=189	100%=288	100%=178	100%=349	100%= 1004		
Politieke interesse		490	460	533	519	500 (N=989)		Eta=.37
Onvrede met en vervreem- ding van de politiek		509	550	445	484	500 (N=978)		Eta=.49
Onvrede met de samen- leving		463	485	486	540	500 (N=978)	Eta=.36	
Weerstand tegen ver- andering		528	555	470	456	500 (N=979)	Eta=.33	Eta=.45

Tabel 6. Politieke partijvoorkeur naar vormen van conservatisme (percentages)

Politieke voorkeur Vormen van conser- vatisme	Klein links	PvdA	D66	CDA	VVD	Klein rechts	Totaal
Uitgesproken conserva- tief	3	7	6	30	29	46	19
Cultureel conserva- tief	2	36	12	36	15	38	27
Economisch conserva- tief	14	4	32	15	43	10	18
Niet-conserva- tief	81	53	50	19	14	5	35
Totaal	100%=62	100%=254	100%=111	100%=276	100%=136	100%=39	100%=878
C=.52							

Tabel 7. Vormen van conservatisme naar omroepidmaatschap en leesgedrag (percentages)

Vormen van conser- vatisme Omroep- lidmaatschap en leesgedrag	(1) Uitge- sproken conser- vatieven	(2) cultu- reel conser- vatieven	(3) econo- misch conser- vatieven	(4) niet-con- servatie- ven	totaal	verschil (1) (4)	verschil (2) (3)
<u>Omroepidmaatschap</u>							
KRO	16	24	19	10	17		
NCRV	32	14	14	6	15		
EO	9	5	1	1	4		
AVRO	18	16	27	15	18	C=.47	C=.27
TROS	16	20	20	16	18		
VOO	2	6	10	8	6		
VARA	7	14	3	30	16		
VPRO	0	1	6	15	6		
<u>Leesgedrag</u>							
Libelle/Margriet	26	22	12	21	20	-	-
Mix/Privé/Story	6	11	2	5	7	-	C=.16
Panorama/Nieuwe Revu	6	12	10	10	10	-	-
Algemeen Dagblad	11	13	17	12	13	-	-
Telegraaf	25	16	25	14	19	-	-
Trouw	11	5	5	4	6	-	-
Parool	1	2	8	6	4	-	-
Volkskrant	4	6	15	24	13	C=.25	C=.16
NRC	4	2	12	9	6	-	C=.21
Haagse Post	1	0	5	8	4	C=.16	C=.16
Vrij Nederland	2	1	9	19	9	C=.24	C=.18
Totaal	N=189	N=288	N=178	N=349	N=1004		

LEESINSTRUCTIE: Van alle ondervraagden leest 13% regelmatig de Volkskrant.
Van de niet-conservatieven leest 24% regelmatig de Volkskrant.